

Vývoj afrikánských nacionalistických politických stran v jižní Africe

VILÉM ŘEHÁK*

Abstract: The Development of Afrikaner Nationalist Political Parties in South Africa

The origin of the apartheid regime was based on the Calvinist idea of Afrikaners being “the nation privileged by God.” This idea had resulted in sharp discrimination of the African population since the 1850’s. This political process was even more strengthened during the Nationalist Party (NP) period of government after the 1948 elections. Afrikaner nationalism reached its peak in May 1961 with the unilateral declaration of an independent South African Republic. But the apartheid regime entered into a period of deep crisis at the end of the 70’s, and the fragile status quo started to become untenable. The new Prime Minister PW Botha initiated a reform process, which was refused by conservative members. They withdrew from the NP and formed the Conservative Party (CP). Its strongly nationalistic rhetoric was caused by the increasing activity of black organizations, and was reflected in the results of the 1987 elections when it became the strongest opposition party with 30% of the votes. Nevertheless, the reform process continued. The new president FW de Klerk legalized the black organizations, released political prisoners, and arranged the national referendum in which white voters decided to end the apartheid regime. Together with the consecutive loss of influential positions in the army and the death of the CP’s leader, it substantially weakened the position of the Afrikaner conservative right wing. Finally, one section of the right wing decided to terminate the boycott of negotiations and to participate in the forthcoming elections. The only Afrikaner party was called the Freedom Front (FF), but it gained only 2% of the votes. The peaceful course during and after the elections weakened the conservatives even further. In the elections of 1999 and 2004, the FF didn’t exceed even 1% of votes and is now a marginalized political party. Some militarized illegal organizations still exist in South Africa, but the government has been successful in eliminating these groups. Afrikaner nationalism still exists, but due to the evolution of the political situation it is diminishing.

Keywords: South Africa, Afrikaners, nationalism, right wing, Conservative Party, Freedom Front.

1. Úvod

Jihoafrická republika (JAR) vždy patřila k nejvýznamnějším oblastem afrického kontinentu, a tím spíše dnes, kdy prošla až nečekaně hladce procesem demokratizace a stala se vzorem po-

---

* Autor studuje afrikanistiku a politologii na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. E-mail: vilem.rehak@seznam.cz.

dobných snah i pro ostatní země v Africe. Moderní dějiny JAR jsou poznamenány především existencí rasistického režimu apartheidu po roce 1948, který dostal zemi do mezinárodní izolace, jež také byla jedním z faktorů jeho pádu. Kořeny apartheidního režimu však leží v mnohem vzdálenější minulosti a lze je vystopovat již hluboko v 18. století. V období demontáže apartheidu po roce 1990 se proto objevila klíčová otázka: bude se bělošská menšina ochotna po mnoha desítkách let své nadvlády vzdát politické moci a přepustit ji do rukou černošské většiny? Tato otázka je také východiskem následující práce, která by se po úvodním historickém expoze měla zabývat reakcí konzervativní bělošské pravice na reformy v 80. letech a proces přechodu v první polovině 90. let, reálnou silou konzervativců v rámci bělošské části populace a jejich současnou pozicí v jihoafrické politice.

2. Kořeny afrického nacionalismu a počátky apartheidu

Počátky budoucí segregace lze nalézt již na konci 17. století, kdy se místní obyvatelstvo stalo otrockou silou na farmách holandských a francouzských přistěhovalců v Kapsku. Pronikání části těchto farmářů dále do vnitrozemí před rostoucí daňovou zátěží ze strany Východoindické společnosti, spravující kapskou kolonii, bylo rovněž neseno v duchu zabírání půdy místního obyvatelstva a jeho následného zotročování pro práci na farmách. Tzv. kaferské války, tj. devět ozbrojených konfliktů mezi Búry¹ a etnikem Xhosa v letech 1779–1878, byly ve své podstatě také pouze bojem o půdu (Thompson 1995: 73–80).

Na přelomu 17. a 18. století byla kapská kolonie jako důležitý strategický bod v rámci války s Holandskem obsazena Británií, nejprve dočasně, v roce 1806 natrvalo. Toto nové mocenskopolitické uspořádání bylo o devět let později stvrzeno také na Vídeňském kongresu. Britská kolonizace Kapska však s sebou přinesla dalekosáhlé důsledky. Již v roce 1807 byl zakázán obchod s otroky a ukončeno přivážení indických otroků do jižní Afriky, roku 1833 byl vyhlášen úplný zákaz otroctví na základě liberálního přesvědčení o rovnosti všech lidí před zákonem. Tato liberální premisa Britů však nekorespondovala s přesvědčením Búrů o existující rasové nerovnosti, které mělo původ „v Kalvínově učení Nizozemské reformované církve, které rozdělovalo lidi na „Bohem vyvolené“ a na ty, jež jsou určeni k podřadnému postavení“ (Nerad 2004: 12). A co více, zákaz otroctví měl na búrské farmáře, využívající domorodých otroků jako levné pracovní síly, také ekonomický dopad. Z obou uvedených důvodů se otázka zrušení otroctví stala bodem počínajících neshod mezi Brity a Búry. Po roce 1835 se proto Búrové rozhodli opustit Kapsko a odejít do vnitrozemí mimo britskou sféru. Během tzv. Velkého Treku ovládli území mezi řekami Oranje a Limpopo, kde zabrali veškerou půdu místních obyvatel. Ti se poté buď stali nevolnickou silou na búrských farmách, nebo si od nových pánů mohli pronajímat půdu, z níž ovšem museli odvádět polovinu úrody. První pokus o založení vlastního búrského státu (Republika Natalia, 1838–1842) byl Brity zmařen, později však Britové uznali suverenitu dvou búrských republik Transvaal (1852) a Oranžsko (1854). V obou republikách tvořili Búrové menšinu, africká většina nepožívala žádných občanských a politických práv – na rozdíl od britského Kapska, kde měli volební právo i černoši a míšenci, pokud splňovali předepsaný majetkový cenzus.

Ani toto nové uspořádání však nepřetrvalo nadlouho. V Jižní Africe, včetně území obou búrských republik, totiž byla v poslední třetině 19. století objevena rozsáhlá naleziště zlata

a diamantů, která se ihned stala předmětem britského zájmu. Búrové se snažili bránit přílivu britských prospektorů (tzv. uitlanders – cizinci) a rostoucí pozici britských korporací například jejich vysokým zdaněním, vysokými cly na dovoz důlního zařízení nebo vznikem monopolů na výrobu dynamitu a zajišťování dodávek vody. Počet uitlanderů však i přesto stále rostl a v búrských republikách se začalo vytvářet nebezpečné napětí, posilované požadavkem uitlanderů na stejná práva, která má búrské obyvatelstvo. Rozhodnutí transvaalské vlády, že na volební právo mají nárok jen cizinci, kteří žijí v zemi více než čtrnáct let, vyvolalo obrovskou vlnu odporu a dále přiosťřilo vztahy mezi oběma stranami. Začínalo být stále více zřejmé, že otázka volebního práva pro uitlandery je ze strany britského guvernéra pouze záminkou pro vyhlášení války a absolutní ovládnutí bohatých nalezišť. Búrové sice nabídli Britům ústupky v jednáních, Britové však o svých požadavcích nehodlali jednat. Nakonec to byli Búrové, kdo vyhlásili válku Británii, kterou však jen stěží mohli dovést k vítěznému konci. Po tříletém krveprolití (1899–1902) Búrové uznali britskou svrchovanost a změnili taktiku. Tváří v tvář africkému odporu (viz například povstání Zulu v roce 1906) a současně vedení zájmem také participovat na ziscích z nerostného bohatství se Búrové od konfrontace s Brity přiklonili k variantě s nimi spolupracovat.

31. května 1910 byla vyhlášena Jihoafrická unie, která udržela stávající diskriminační opatření a vytvořila řadu nových. Politická práva získali na základě majetkového a vzdělanostního censu pouze bílí muži, v Kapsku též zámožnější Afričané a mišenci, kteří sice mohli volit, ale již nemohli být voleni (v roce 1936 bylo toto právo dále omezeno vytvořením zvláštní kurie, v níž mohli volit pouze své tři bílé zástupce, mezitím v roce 1931 získaly volební právo i bílé ženy). V roce 1911 byl vydán Mines and Works Bill, který vymezoval určitá pracovní místa pouze pro bílé dělníky, v roce 1913 pak Natives Land Act, který na základě argumentu o „nehospodárném využívání půdy Afričany“ (Nugent 2004: 131) rozdělil půdu podle rasového klíče: na 8 % té nejhorší půdy v jižní Africe vznikly rezervace pro africké obyvatelstvo, zbytek půdy připadl Búřům; v roce 1936 se podíl půdy pro Afričany zvýšil na 13 %. Afričanům bylo zakázáno kupovat nebo si pronajímat půdu mimo jim vyčleněnou oblast a dokonce opouštět zřízené rezervace mimo případy, kdy byli zaměstnání mimo rezervace. Dalšími zákony bylo Afričanům zakázáno stávkovat nebo sloužit v ozbrojených silách.

Postavení mišenců (coloured) bylo zpočátku, alespoň teoreticky, lepší, než postavení Afričanů. *Národní strana* (NP, Nasionale Party) generála Hertzoga vyhrála volby v roce 1924 právě díky hlasům mišenců, kterým slíbila mj. volební právo, ale své sliby nikdy nenaplnila. V dalších volbách již proto mišenci NP nepodporovali a spadli do stejné podřadné kategorie jako černošské a indické obyvatelstvo jižní Afriky.

Již krátce po vyhlášení Jihoafrické unie v roce 1910 došlo mezi búrskými představiteli k rozkolu v otázce dalšího vztahu k Británii. Vládnoucí *Jihoafrická strana* (SAP, South African Party) v čele s L. Bothou a J. Smutsem byla konfrontována nově vzniklou NP, která se zasazovala o co nejrychlejší odklon od Británie. Byla to také především Hertzogova zásluha, že se na základě Westminsterského statutu (1931) stala Jihoafrická unie fakticky nezávislou. V ostatních krocích se však jeho politika nijak výrazně nelišila od kursu SAP, v roce 1933 navíc obě strany ve snaze lépe čelit důsledkům hospodářské krize splynuly ve *Sjednocenou stranu* (UP, United Party). Skupina konzervativních poslanců však shledávala politiku UP jako nedostatečně hájící búrské zájmy a založila *Očištěnou Národní stranu* (GNP, Gesuiwer-

de Nasionale Party), která zcela otevřeně dávala najevo své sympatie fašistickému hnutí. Ve 30. letech navíc zintenzívnil svou činnost polotajný polonáboženský spolek *Afrikánské bratrství* (AB, Afrikaner Broederbond), jehož „hlavní ideou bylo vybudovat výlučně afrikánskou „vlast“ (volk) založenou na historických tradicích búrských předků z časů Velkého Treku“ (Hulec 1997: 186). Rostoucímu afrikánskému nacionalismu nahrával také obrovský průmyslový boom ve 40. letech a rapidní růst afrikánské buržoazie.

Na počátku druhé světové války došlo uvnitř UP k rozkolu v otázce válečné neutrality, z něž vyšel vítězně Smuts se svojí představou, že by Jihoafrická unie měla stát po boku Británie a vyhlásit válku Německu. Hertzog prosazující neutralitu byl poražen, ztratil bezprostřední vliv na politiku jihoafrické vlády a ještě v průběhu války zemřel; nacionalisté požadující i nadále úplné přerušování styků s Británií byli v rámci válečných opatření povětšinou pozatýkáni. Před volbami v roce 1948 se ovšem obnovená NP konstitovala jako velice silný protivník vládnoucí UP. Zatímco vláda chtěla pokračovat v dosavadním úspěšném kursu, nacionalisté ve světle čerstvé nezávislosti Indie odmítli jakoukoliv dělbu moci a naopak přišli s koncepcí odděleného vývoje etnických skupin – tzv. apartheid² – a zakonzervováním statu quo. Přestože ve volbách získala NP výrazně méně hlasů než UP, díky většinovému volebnímu systému a vymezení jednotlivých volebních okrsků získala více mandátů než její soupeř a sestavila po volbách vládu.

Na přelomu 40. a 50. let bylo vydáno několik klíčových zákonů, které byly ve své podstatě institucionalizací dlouho přetrvávající praxe rasové diskriminace. Mezi nejvýznamnější z nich patří Prohibition of Mixed Marriages Act (zákaz manželství mezi příslušníky různých ras), Immorality Act (zákaz sexuálního styku mezi příslušníky různých ras), Population Registration Act (rozdělení obyvatelstva do rasových kategorií vyznačených v průkazech totožnosti; původně byly tři – domorodí, barevní, bílí; později čtyři – bílí, černí, barevní, Indové; pátou kategorií byli ne-občané), Group Areas Act (vymezení určitých oblastí pouze pro jednu konkrétní rasovou skupinu; příslušníci jedné rasy nesměli v oblastech jiné rasy žít, pracovat ani vlastnit půdu), Native Building Workers Act (kvalifikovaná práce ve stavebním průmyslu pouze pro bílé dělníky) nebo Bantu Education Act (omezení možnosti získání vzdělání pro Afričany). Nacionalistické vládě, v jejímž čele se vystřídali duchovní otcové apartheidu Daniel F. Malan, Johannes G. Strijdom a Hendrik F. Verwoerd, se podařilo úspěšně realizovat koncept „oddělených svobod“ (separate freedoms) a oddělit „nadřazené“ búrské obyvatelstvo od zbytku jihoafrické společnosti – tedy alespoň v politické rovině, protože v ekonomické rovině zůstal jihoafrický průmysl i nadále silně závislý na černošské práci.

Afrikánský nacionalismus dosáhl svého vrcholu jednostranným vyhlášením úplné nezávislosti 31. května 1961. Prvopočátkem roztržky s Británií byly události spojené s demonstrací radikální černošské organizace *Panafrický kongres* (PAC, Pan-Africanist Congress) proti rasovým zákonům, svolané na 21. března 1960. Policie začala nesmyslně střílet do neozbrojeného davu, který se shromáždil kolem policejní stanice v Sharpeville, a zastřelila 69 z demonstrujících. Následovalo ostré odsouzení jak ze strany černošských organizací (které byly o týden později zakázány), tak ze strany bělošské liberální inteligence, církvi a také ze zahraničí. Premiér Verwoerd zareagoval útokem a vyhlásil referendum o nezávislosti, v němž jej podpořilo 52% voličů. V následujících volbách v říjnu 1961 se NP podařilo získat téměř 64% hlasů a dosáhnout tak nejlepšího výsledku v historii.

3. Sřet konzervativců a liberálů v Národní straně

Dosažení dlouhodobého cíle v podobě odtržení od Británie *de iure*, který byl tmelícím prvkem afrikánské společnosti, však paradoxně vedlo k jejímu rozštěpení a oslabení. Do svého zavraždění v září 1966 byl zárukou jednoty v NP její předseda HF Verwoerd, který centralizoval veškerou politickou moc (stranickou i státní) ve svých rukách. Jeho nástupce Balthasar J. Vorster však zvolil opačnou strategii, kdy naopak nechával volnost a s ní spojenou odpovědnost na jednotlivých ministrech své vlády. Tím však uvolnil prostor pro vnitrostranické spory, počítaje v to i spory v přidružených organizacích. Právě v nich se rozpory v druhé polovině 60. let projeví nejdrůve – počínaje sporem mezi drobnými podnikateli a velkými finančními institucemi v Obchodním institutu (Afrikaanse Handelsinstituut), pokračuje přes spor staré a nové („*sestigers*“ – šedesátníci) generace spisovatelů o podstatě a (ne)modernosti afrikánské kultury a konče tzv. tiskovou válkou mezi nakladatelskými domy z Kapska a Transvaalu. Bylo více než zřejmé, že nová generace podnikatelů upřednostňuje ekonomickou stránku před rigidním nacionalismem, od něž se distancovala i kulturní inteligence.

V polovině 70. let se jihoafrický režim dostal do nejzávažnější krize ve své historii. O'Meara (1996) tuto krizi charakterizuje z několika příčin:

- a. ekonomická krize: jihoafrická ekonomika dosáhla hranice své průmyslové expanze a začala být stále méně a méně výnosná, což v důsledku vedlo v roce 1976 k recesi a o dva roky později ke strukturální krizi
- b. krize legitimacy režimu: v polovině 70. let dochází z řady důvodů k aktivizaci černošských organizací proti vládě – ekonomický propad vyvolal vlnu černošských dělnických stávek, které režim násilně potlačil; masakr v Soweto v červnu 1976, kdy policisté začali střilet do davu během protestního pochodu proti zavádění afrikánštiny na černošských středních školách; následné zatčení a smrt černošského vůdce Steva Bika v důsledku mučení při výsleších
- c. krize regionální hegemonie v důsledku dekolonizace dříve portugalských území Angoly a Mozambiku a ukončení bělošského režimu v Jižní Rhodesii
- d. krize mezinárodních vztahů, mezinárodní izolace a embarga proti Jihoafrické republice v důsledku vojenské intervence do Angoly v roce 1975 a zřetelného odstupu nové americké administrativy prezidenta Cartera
- e. krize reprezentace: podnikatelé začali v důsledku ekonomického propadu země požadovat reformy typu zmírnění omezení mobility černošských pracovních sil, zrušení politiky rezervování pracovních míst pro bílé, zavedení školicích programů pro černošské pracovní síly nebo povolení sdružovacího práva pro černošské zaměstnance. Pro vládu však z politického hlediska byly tyto reformy nepřijatelné.
- f. v důsledku všeho uvedeného nastala krize politické organizace a politické kultury v Jihoafrické republice.

Jihoafrické vedení v krizové situaci postrádalo koherentní vizi dalšího postupu a navíc, ve snaze udržet jednotu strany, odmítalo zaujmout jasné stanovisko v debatách o budoucnosti apartheidu. Zatímco liberální část společnosti (*verligte* – doslova „osvícení“) viděla neudržitelnost teze oddělených svobod a podporovala hledání nového modu *vivendi* v jihoafrické společnosti, konzervativci (*verkrampte*) podporovali návrat k původní podobě apartheidu z doby po roce 1948.

Jaká však vlastně byla jihoafrická společnost v 60. a 70. letech, kdy byl režim apartheidu na vrcholu? Hlavní složku představovali nepochybně Afrikánci, ovládající politickou scénu skrze dominantní politickou sílu, Národní stranu. Ta však po roce 1948 nebyla jednoduše blokem, ale spíše sdružením čtyř samostatných provinciálních sekcí, z nichž každá měla vlastní stanovky, tiskový orgán a také odlišnou společensko-třídní základnu. Zatímco v místních sekcích v Transvaalu, Oranžsku a Natalu převažovali afrikánští statkáři a svůj vliv si udrželo i Afrikánské bratrstvo hájící zájmy afrikánské buržoazie a inteligence, v kapské sekci začali v 60. letech dominovat afrikánští finančníci, kteří se tradičně orientovali na spolupráci s anglickou buržoazií. Výše zmíněné štěpení afrikánské společnosti tedy mělo výrazně regionální podtext – kapská liberální sekce se dostala do opozice proti třem ostatním konzervativně laděným sekcím. Až do konce 60. let nevystupovala proti NP žádná jiná afrikánská strana, opozici tvořily výhradně strany anglicky mluvících středních a vyšších vrstev. Představa o štěpení společnosti mezi Afrikánce podporující vládní NP a anglicky mluvící Jihoafričany podporující opozici však neodpovídá realitě. Anglicky mluvící příslušníci dělnické třídy se obávali konkurence černošských dělníků a stáli bezvýhradně za NP, naopak Afrikánci nesouhlasící s apartheidem volili opoziční strany. Hlavní opoziční stranou byla po roce 1948 *Sjednocená strana* (UP, United Party), jejíž jádro tvořili anglicky mluvící průmyslníci, obchodníci, finančníci a příslušníci inteligence. Afrikánská inteligence, nesouhlasící s apartheidem, zpočátku také podporovala UP, rostoucí aktivita černošských organizací a obava z možného násilí černošského obyvatelstva vůči bělochům je však v následujících letech přivedla do NP. Volební podpora UP se stále snižovala a nakonec v roce 1977 strana zanikla. Z jejích zbytků se vynořily dvě nové opoziční strany, *Nová republikánská strana* (NRP, New Republican Party) a *Pokroková federální strana* (PFP, Progressive Federal Party), obě zastupující hlavně anglicky mluvící buržoazii a inteligenci. PFP navazovala na činnost *Pokrokové strany* (PP, Progressive Party), od roku 1959 po dlouhá léta zastupované v parlamentu jedinou poslankyní Helen Suzman, která často byla jediným hlasem proti přijímání diskriminačních zákonů. Vedle zmíněných existovala i řada dalších stran, opozice vůči NP byla rozdrobená, což snižovalo její šance na výraznější volební úspěch. Zároveň je třeba objasnit, jaký vlastně byl program těchto opozičních stran. Žádná z nich, včetně nejliberálnější PFP, totiž nehorovala za udělení rovných práv všem obyvatelům Jižní Afriky. Jejich cílem bylo postupnými ústupky oslabit jednotu osvobozenického hnutí a zapojit nebělošské obyvatelstvo do politického procesu, ovšem tak, aby bylo zachováno monopolní postavení bělošské menšiny. Jeden z „reformních“ návrhů předpokládal přeměnu Jihoafrické republiky v etnickou federaci, v níž by jednotlivá etnická shromáždění byla volena dle všeobecného volebního práva a následně vysílala své zástupce do federálního parlamentu; těmi však mohli být, a to i pro nebělošská shromáždění, pouze běloši (Pátek 1984: 121). Stranický systém Jihoafrické republiky byl tedy soutěží bělošských politických stran, v níž jasně dominovala Národní strana, která vždy získala více než 100 z celkového počtu 165 poslanců.

Barevní (tj. míšenci) a Indové měli oproti Afričanům větší možnosti vzdělání a také právo vstupovat do vládou uznaných odborů, politická práva však neměli žádná a v parlamentu ani jiných volených orgánech zastoupeni nebyli. Volební právo kapských míšenců (viz výše) bylo nejprve upraveno tak, že volili své čtyři bělošské zástupce do parlamentu, a později bylo zrušeno úplně. Afričané svá „politická práva“ vykonávali v bantustanech.³ Ty

byly zprvu spravovány regionálními a teritoriálními radami, v nichž zasedali vládou jmenovaní náčelníci a kmenoví předáci. Tyto rady však měly pouze omezené správní pravomoci a bantustany byly ekonomicky i politicky podřízeny jihoafrické vládě. Ta sice v průběhu 60. a 70. let začala realizovat svůj plán přeměny bantustanů v autonomní či nezávislé černošské státy, ty však i nadále zůstaly podřízeny jihoafrické vládě. Zákonodárná shromáždění bantustanů totiž byla z větší části složena z vládou jmenovaných loajálních náčelníků a pouze menší část křesel byla volena; usnesení těchto shromáždění navíc podléhala schválení jihoafrickým prezidentem. Z vedoucích představitelů bantustanů se stali vládní kolaboranti, obohacující se na úkor lidových mas. V roce 1970 jihoafrická vláda vydala Zákon o občanství v domovinách (Bantu Homelands Citizenship Act), který přiděloval Afričanům domovské právo do jednotlivých bantustanů podle jejich etnického původu.⁴ Po vydání zákona se také zintenzívnil proces deportace Afričanů do „jejich“ domovin. Instituce bantustanů se samozřejmě setkala s odporem většiny Afričanů. Rozdrobená území s nekvalitní půdou byla přelidněná a chudá, určování etnické příslušnosti probíhalo často nahodile a bylo doprovázeno deportacemi, místní vlády se řídily přáními jihoafrické vlády a nikoliv potřebami obyvatel. Situace v bantustanech se nevyhnutelně stala jednou z příčin aktivizace černošského osvobozenického hnutí.

Národně osvobozenický boj černošských organizací se dočasně zintenzívnil na počátku 60. let po již zmíněném zákazu Afrického národního kongresu (ANC) a Panafrického kongresu (PAC). Z jejich popudu se na konci května 1961 konala generální stávk a během následujících dvou let dalších asi dvě stě protivládních akcí. Po zatčení a uvěznění předáků ANC Nelsona Mandely a Johna Luthuliho se však protivládní odboj oslabuje a znovu nabírá na intenzitě až o desetiletí později. Po nové vlně stávek v roce 1973 dosáhl národně osvobozenický boj svého vrcholu v letech 1976–77. 16. června 1976 došlo k demonstraci žáků a studentů v Sowetu proti zavádění afrikánštiny na středních školách, při níž policisté začali střílet do davu a zastřelili několik z demonstrujících studentů. Během několika dní se nepokoje rozšířily po celé zemi; během nich bylo na tři tisíce Afričanů zraněno či zabito a další asi čtyři tisíce osob bylo zatčeno. Jedním ze zatčených byl i studentský vůdce a zakladatel černošského aktivistického hnutí *Black Consciousness* (Černé vědomí) Steve Biko, který 12. září 1977 na následky mučení při výsleších zemřel. Jeho smrt zapůsobila jako katalyzátor pro další zintenzívnění osvobozenického boje, tím spíše, že se začal zcela zřetelně projevovat hluboký rozkol ve vládnoucí Národní straně.

V roce 1978 totiž došlo k rozhodujícímu střetu mezi liberály a konzervativci v NP poté, co premiér Vorster odstoupil ze své funkce a byl posléze zvolen prezidentem. O uvolněné premiéřské křeslo a s ním spojené předsednické křeslo v NP se ucházeli dva kandidáti: kapský liberální ministr obrany Pieter Willem Botha a transvaalský konzervativce Connie Mulder. Větší šance na zvolení měl Mulder, protože menší oranžská a natalská organizace tradičně hlasovaly spolu s konzervativní transvaalskou proti liberální kapské organizaci. V době voleb však propukl obrovský skandál s finančními operacemi tajné služby, jejichž cílem bylo vylepšovat obraz vlády doma i v zahraničí a potlačovat vnitřní opozici proti režimu. Hlavním aktérem aféry byl ministr vnitra Connie Mulder, po němž byla celá aféra podle amerického vzoru nazvána Muldergate. Obě menší organizace se při volbě netradičně připojily na stranu Kapska a pomohly ke zvolení do nejvyšší funkce PW Bothovi. Ten se okamžitě pokusil obnovit důvěru doma i v zahraničí a zahájil odvážné politické reformy. Vedle podnikateli požado-

vaného uvolnění zákazů a omezení na pracovním trhu bylo také například černým usedlíkům v bílých oblastech povoleno vlastnit soukromý majetek. Největší změnou však bylo zavedení prezidentského systému a v referendu schválený vznik trojkomorového parlamentu s vlastní komorou pro bílé, barevné a Indy. Každá z komor byla zodpovědná za „své“ záležitosti, například vzdělání a zdravotnictví. Společné záležitosti, jako daňovou politiku, zahraniční politiku, obranu, průmysl a obchod měl mít na starosti společný orgán, prezidentská rada (poměr zastoupení 4:2:1). Členy vlády se nově stal jeden barevný a jeden Ind. Tento reformní návrh však nijak neměnil postavení černošské majority (podle vlády nepotřebovala vlastní parlamentní komoru, protože mohla svá politická práva uplatňovat v bantustanech), naopak jej spíše zhoršoval, protože stavěl barevné a Indy na jedné a Afričany na druhé straně proti sobě. Zástupci barevných i Indů návrh odmítli, bělošská liberální opozice zaujala vyčkávací taktiku. Proti NP se však postavila nová, doposud nevýrazná hrozba: bělošská konzervativní opozice, která návrh také odmítla, byť z opačných důvodů.

4. Reakce konzervativního křídla na reformní kurs

Konzervativní křídlo NP odmítalo veškeré reformy, které se jakkoliv dotýkaly výsadního postavení bělošské menšiny. Již v roce 1969 bylo z Národní strany vyloučeno nejkonzervativnější křídlo vedené ex-ministrem pošt Albertem Hertzogem, které odmítlo hlasovat pro tzv. „sportovní rezoluci.“ Rasistický režim byl důsledný až do té míry, že všechny sportovní týmy JAR musely být složeny pouze z bělošských sportovců, a dokonce i týmy ostatních zemí účastníci se sportovních akcí na území JAR musely být složeny pouze z bělošských sportovců. Poté, co jihoafrická vláda odmítla povolit vstup rasově smíšenému novozélandskému ragbyovému týmu, stala se terčem obrovské kritiky a v roce 1968 byla dokonce vyloučena z olympijského hnutí. Vláda poté navrhla parlamentu rezoluci, která zrušila požadavek „rasově čistých“ sportovních týmů. Čtyři poslanci, kteří hlasovali proti, byli ze strany vyloučeni a záhy založili vlastní *Obrozenou národní stranu* (HNP, *Herstigte Nasionale Party*), která se stala pod vedením Jaapa Maraise hlavním představitelem afrikánských konzervativních nacionalistů. Po finančním skandálu tajných služeb a neúspěšné kandidatuře na předsedu opustil řady NP i ex-ministr vnitra Connie Mulder, který v roce 1979 založil *Národní konzervativní stranu* (NCP, *National Conservative Party*), jež v březnu 1982 splýnula s nově vzniklou *Konzervativní stranou* (KP, *Konsewatiewe Party*).

Právě KP, v jejímž čele stál bývalý předseda Broederbondu Andries P. Treurnicht, převzala v 80. letech pozici hlavního politického představitele konzervativců. Podobně jako ostatní konzervativní uskupení odmítala jakékoliv reformy, požadovala návrat k původnímu „verwoerdovskému“ apartheidu a dokonce navrhovala vznik domovin i pro barevné a tím úplné teritoriální rozdělení JAR na rasově vymezené oblasti. Na stranu KP se během první poloviny 80. let přidala většina transvaalských farmářů, kteří byli postiženi dlouhotrvajícím suchem a marně očekávali finanční výpomoc od vlády. Parlamentní zastoupení získala extrémní pravice v doplňkových volbách v roce 1985, kdy HNP získala své první a jediné křeslo během své existence. Celková politická situace v zemi však konzervativcům nahrávala a naznačovala možný úspěch v nadcházejících parlamentních volbách. Černošské obyvatelstvo totiž samozřejmě návrh volební reformy PW Bothy odmítlo a snažilo se svou kampaní vyprovokovat

bojkot voleb v roce 1984. Z této kampaně vzešla nadetnická mírová organizace *Jednotná demokratická fronta* (UDF, United Democratic Front), která se stala při ilegalitě ANC a PAC hlavním bojovníkem proti apartheidu. Rok 1984 byl poznamenán řadou protestních shromáždění proti nedostatečným politickým reformám, ale také proti neuspokojivému stavu černošského školství nebo rostoucím poplatkům za nájem či služby v příměstských černošských sídlištích. Vedle mírových protestních akcí vedených UDF se však také zvýšil počet teroristických akcí radikálního křídla ANC Kopí národa (Umkhonto we Sizwe). I proto 20. července 1985 jihoafrická vláda vyhlásila v zemi výjimečný stav.

Konzervativní strana za této situace vhodně zahrála na nacionalistickou strunu, když ukázala vedle nebezpečí teroristických útoků také na rostoucí výdaje ve prospěch černošské majority, která získává 45 % prostředků ze státního rozpočtu, i když do něj přispívá jen 8,6 % z daňových výnosů (Giliomee a Schlemmer 1991: 193). Nebylo proto příliš velkým překvapením, že ve volbách 6. května 1987 získala KP 29,62 % hlasů a celkem 22 poslaneckých křesel, čímž se stala nejsilnější opoziční stranou před liberály. Naopak HNP své jediné křeslo v těchto volbách ztratila a byla výrazně marginalizována.

Vedle oficiálních politických stran existovala v 80. letech i řada dalších, většinou militantních afrikánských ultrapravicových seskupení. Mezi nejvýznamnější z nich patří roku 1973 založené *Afrikánské hnutí odporu* (AWB, Afrikaner Weerstand Beweging, v čele prof. Adrien van Jaarsveld, později Eugéne Terre'Blanche), které v 80. letech založilo vlastní politickou stranu Boerestaats Party; dále *Cesta afrikánského lidu* (Afrikaner Volkswag) nebo extrémně rasistické *Búrské osvobozené hnutí* (Boere Vryheids Beweging). Výchozími ideologickými premisami všech ultrapravicových seskupení (Zille 1988: 63 an.) jsou nacionalismus (víra ve specifické postavení Afrikánců stvrzené historií, každý národ má právo na sebeurčení, tj. sklízet plody své práce a spravovat sám sebe nejlépe ve vlastním státě), kalvinismus (Afrikánci jako národ stvořený Bohem, nutnost respektu k tradicím předchozích generací, které podle nich reformní politika NP zrazuje), kultura (jazyk, vzdělání, hodnoty; neplatí však absolutně, protože z „volku“ jsou vydělováni míšenci, kteří používají stejný jazyk a mají stejnou kulturu jako Afrikánci, a naopak jsou do něj zahrnováni anglicky mluvící bílí, byť kulturně vzdálení – nacionalistická teorie je tak navíc kombinována s rasistickými prvky), politika oddělení (jsou pouze dvě možné podoby soužití v jižní Africe: unitární stát, v němž bílí budou ovládanou menšinou, nebo oddělení ras podle teorie separate freedoms; zachovat mír však může pouze druhá z nich, tj. apartheid, protože umožňuje nejvyšší možnou míru rozvoje pro každou etnickou skupinu a současně díky omezení vzájemných kontaktů omezuje vznik možného napětí mezi rasami), nesouhlas s reformami (především se vznikem trojkomorového parlamentu, který je prvním krokem na cestě k unitárnímu státu a tudíž černošské revoluci), odmítání moralizování Západu v otázce udržení/demontáže apartheidu a nutnost silné kontroly státu.

5. Konzervativci v procesu přechodu

I přes vyhlášení výjimečného stavu v roce 1985 se situace příliš neuklidnila a napětí ve společnosti nadále narůstalo. Vláda NP sice pokračovala v reformním kursu a zrušila další apartheidní zákony včetně například Group Areas Act, ale situace se stávala den ze dne

stále více neudržitelnější. Na režim působily vnitřní tlaky – ekonomická recese v důsledku zastavení půjček, na nichž byla jihoafrická ekonomika závislá, demografická exploze, rostoucí ekonomická síla a rostoucí úroveň vzdělanosti černošské části populace – stejně jako vnější tlaky spojené především s pádem bipolárního modelu světa, kdy přestalo být udržitelné zdůvodňovat boj proti *Africkému národnímu kongresu* (ANC, African National Congress) jako boj proti hrozbě rozšíření komunismu do jižní Afriky a jejího připoutání k sovětskému bloku. V roce 1989 odstoupil ze zdravotních důvodů PW Botha z pozice prezidenta i předsedy NP, v nichž ho nahradil jeden z jeho ministrů, Frederik Willem de Klerk. Velice dobře si uvědomoval slabost režimu a rozhodl se proto jednat s ANC. Jeho taktika byla vcelku logická – mohl jednat s ANC z pozice silnějšího partnera držícího politickou moc a současně se vyhnout nějakému řešení vnucenému zvnějšku (netušil ovšem, že vyjednávací ANC výrazně předčí své protějšky z NP a převezmou iniciativu v jednáních). Proto ve své památné řeči z 2. února 1990 vyhlásil konec zákazu ilegálních organizací (ANC, PAC, komunistická strana SACP), propuštění Nelsona Mandely a dalších politických vězňů, konec výjimečného stavu a zrušení dalších apartheidních zákonů. Dosavadní kvazivojenský boj mezi NP a ANC v podobě hry s nulovým součtem se poprvé v historii dostal do roviny politické kooperace.

Již v únoru 1990 byla zahájena jednání mezi ANC a NP o budoucím uspořádání země, která vyústila v říjnu 1991 v Konvenci o demokratizaci Jižní Afriky (CODESA I., CODESA II.), jíž se zúčastnilo devatenáct různých jihoafrických politických uskupení. Radikální pravice však mezi nimi chyběla a naopak obvinila de Klerka, že k vyjednávání s ANC, doposud považovaným za teroristickou organizaci, nemá žádný mandát. Průzkumy veřejného mínění však naznačovaly, že hrozbu demokratizačnímu procesu ze strany pravice nelze podceňovat. Počátkem 90. let totiž bylo šedesát procent bělošských respondentů nespokojeno s politickou situací v zemi (Johnson a Schlemmer 1996: 39) a dokonce až devadesát procent bělošských respondentů vidělo svou budoucnost pod případnou vládou ANC jako neperspektivní (Johnson a Schlemmer 1996: 45). Pětina podpora pravice z roku 1985 se zvedla před volbami o dva roky později až k třiceti procentům, na nichž zůstávala i na počátku 90. let (Johnson a Schlemmer 1996: 50). Navíc se v lednu 1992 KP podařilo vyhrát doplňkové volby v Potchefstroomu, kde doposud vždy zvítězila NP. De Klerk se rozhodl odpovědět útokem a na 19. březen 1992 vypsals pro bělošské voliče referendum o dalším směřování jihoafrické vlády. Při vysoké, téměř devadesátiprocentní účasti se 68,5% voličů vyslovilo pro pokračování reforem a další jednání. Představitelé radikálů z KP a AWB předem vyhlásili, že výsledky referenda nebudou akceptovat a v případě nutnosti budou své zájmy hájit i násilím („boj bílých o přežití“). De Klerk však zareagoval opět útočně a přistoupil k výrazné obměně důstojníků v armádě, kterou tak odklonil od dosavadního pravicového kursu k vládní loajalitě. Úspěšné referendum, ztráta podpory armády a následná smrt vůdce KP Treurnichta (nahradil jej Ferdinand Hartzenberg) zasadily pravici výraznou ránu, z níž se již poté nevzpamatovala.

CODESA sice výrazně přispěla ke sblížení stanovisek všech stran, ale konečné dohody, především v otázce nové ústavy, dosaženo nebylo. Další jednání navíc byla přerušena po incidentu v Boipatongu z června 1992, kdy bylo několik desítek příznivců ANC povražděno příznivci zulské strany *Inkatha* (IFP). Na proces demokratizace v Jižní Africe se však upínal zrak téměř celého světa a mezinárodní tlak přiměl všechny strany po pár

měsících opět zasednout k jednacímu stolu. V dubnu 1993 bylo zahájeno Multiparty Negotiating Forum, kterého se účastnila i KP, především s cílem veškerá jednání blokovat. V téže době se ovšem pravice projevila i jinak, když jeden z jejích členů zavraždil čelného představitele SACP Chrise Haniho. O měsíc později se KP, AWB a další pravicové organizace spojily v *Afrikánskou lidovou frontu* (AVF, Afrikaner Volksfront), která se jednoznačně postavila proti probíhajícím jednáním a odmítla koncept sdílení moci. Odpor proti jednáním, respektive obava z vlády ANC, byl jak na straně pravice, tak na straně zulské IFP tak velký, že dokonce oba nesourodé subjekty spolu s lokálními uskupeními v bantustanech Bophutatswana a Transkei vytvořily v lednu 1994 společnou platformu nazvanou *Aliance svobody* (FA, Freedom Alliance), která vystoupila s požadavkem přeměny Jihoafrické republiky ve federativní stát s autonomií jak pro Afrikance, tak pro Zulu. Ze strany pravice šlo nejspíš o čistě pragmatický krok, který mohl souviset i s trvale klesající podporou vlastního afrikánského Volkstaatu mezi bělošskými respondenty (Johnson a Schlemmer 1996: 46).

I přes odpor FA jednání pokračovala dále a v prosinci 1993 vyústila v dohodu o prozatímní ústavě. Parlament měl být nově složen ze dvou komor – první tvoří 400 poslanců, z nichž polovina je volena na celostátních kandidátkách a polovina na regionálních kandidátkách podle systému poměrného zastoupení; druhá komora má 90 členů, deset z každého z devíti regionů. Ústava současně obsahovala řadu ustanovení, která měla přispět ke sdílení moci více stranami. Nebylo stanoveno žádné kvórum, každá strana s dvaceti a více poslanci měla jistá křesla ve vládě národní jednoty podle dosaženého výsledku a každá strana s více než osmdesáti poslanci měla nárok na obsazení pozice viceprezidenta. Zajímavým ustanovením, které mělo omezit etnické prvky ve volbách, bylo, že volební lístky obsahovaly pouze jméno a logo strany a fotografii lídra, ale nikoliv jména kandidátů. Součástí dohody bylo také vyhlášení parlamentních voleb na duben 1994.

Předvolební průzkumy z února 1994 přisuzovaly pravici asi pět procent hlasů, a to i přesto, že se žádná ze stran do voleb neregistrovala (Giliomee a Schlemmer 1994: 159), volební výsledek však nakonec zůstal daleko za očekáváním a souvisel s nečekaným pohybem a rozpadem koalice v pravé části politického spektra. Když se bophutatswanský prezident Lucas Mangope pokusil bránit ANC v kampani, armáda bantustanu jej v březnu 1994 sesadila a donutila k útěku. Na jeho podporu zaútočilo na hlavní město Mmabatho asi dva tisíce pravicových radikálů z AWB, kteří však byli místní armádou a přivolanými posilami z jihoafrické armády odrazeni a zatčeni. Lídr FA, generál Constand Viljoen, již od poloviny roku 1993 vyjednával s de Klerkem a Mandelou o účasti pravice ve volbách a počátkem března 1994 dokonce v AVF navrhl založit politickou stranu Fronta svobody, skrze níž by se pravice voleb zúčastnila. Tehdy byl jeho návrh výraznou většinou odmítnut, ale po neúspěšném útoku AWB z 12. března došel Viljoen k závěru, že nelze vybojovat afrikánský stát se zbraní v ruce, vystoupil z FA, založil novou stranu *Fronta svobody* (VF/FF, Vryheids Front/Freedom Front) a přihlásil ji do voleb (na její kandidátce se voleb zúčastnilo i deset stávajících konzervativních poslanců). Za této situace zůstala IFP v bojkotu voleb osamocena a nakonec ani jí nezbylo nic jiného, než se na poslední chvíli do voleb také zaregistrovat.

6. Afrikánský nacionalismus po roce 1994

Prvních svobodných voleb v Jihoafrické republice, které se konaly od 27. do 30. dubna 1994, se nakonec zúčastnilo devatenáct stran, mezi nimi i jedna zastupující nacionalistickou afrikánskou pravici, Fronta svobody. Je zajímavé, že zatímco pro africké a indické voliče byl hlavním vodítkem při výběru strany charismatický lídr, barevní voliči se rozhodovali podle toho, kdo podle nich dokáže nejlépe zajistit nastolení míru, práva a pořádku, a bílí voliči upřednostňovali při svém výběru otázku ochrany jazyka a kultury své skupiny (takto se vyjádřilo 43 % z nich – Giliomee a Schlemmer 1994: 157). Tuto volbu by nejlépe naplňovala právě FF, která je spolu s IFP jedinou etnickou stranou se zastoupením v parlamentu, nicméně ve volbách ji podpořilo pouze 2,2 % voličů, což znamenalo pouze devět poslaneckých křesel. Bylo nepochybné, že se nové straně nepodařilo ani z poloviny přitáhnout ty voliče, kteří v průzkumech vyjadřovali své sympatie KP, AWB, AVF nebo FA. Příčin může být více: stranické vedení FF chápalo volby jako referendum afrikánského sebeurčení s možností potenciálního vzniku vlastního státu a zakázalo proto kapské organizaci agitovat mezi barevnými voliči – ti se většinou nakonec přiklonili na stranu NP (Johnson a Schlemmer 1996: 138). Část radikální pravice byla politickým vývojem v zemi a „zradou“ pravice natolik znechucena, že se voleb ne-zúčastnila, další část viděla radikální požadavky natolik nereálné, že „se přiklonila k variantě jít vpřed, byť není jasné kam, než se vracet zpátky“ (Johnson a Schlemmer 1996: 23), a část se přiklonila k větším stranám, které mají větší možnost ovlivňovat politiku a hájit tak jejich zájmy (NP, *Demokratická strana* – DP, Democratic party). Právě reálnější šance v prosazování své politiky na regionální úrovni byla příčinou většího úspěchu FF v regionálních volbách, když v šesti z devíti regionů skončila na třetím místě a ve čtyřech případech dokonce získala přes pět procent hlasů. Jak v regionálních parlamentech, tak v celonárodním parlamentu však FF zůstala naprosto marginální opoziční stranou bez sebemenšího vlivu na politickou linii centrální vlády/regionálních vlád.

Pravicoví radikálové se pokusili narušit průběh voleb několika bombovými útoky, z nichž nejzávažnějším byla exploze bomby na letišti v Johannesburgu, která zranila šestnáct osob. Volby však přesto proběhly v klidné atmosféře, což dále přispělo k oslabení extremistů. Nový jihoafrický prezident Mandela prokázal po volbách již poněkolkáté svůj politický cit, když nechal ustavit *Radu búrského státu* (Volkstaatraad), která diskutovala o možnostech sebeurčení Afrikánců. Na jedné straně ustavení tohoto orgánu ukazovalo, že Mandela hodlá s bělošskou menšinou politicky jednat, přitom však bylo jasné, že žádný z návrhů nemůže být přijat, protože by jen stěží mohl být nezaložen na rase, a Mandela jakékoliv nové rasově motivované politické uspořádání rázně odmítl, protože by popíralo smysl celého demokratického procesu.⁵

Při pohledu na tabulku uvádějící výsledky FF v regionálních a parlamentních volbách v letech 1994, 1999 a 2004 (údaje podle Johnson a Schlemmer 1996: 377–402 a www.elections.org.za) je vidět, že v druhých volbách ztratila FF cca dvě třetiny své podpory. Veškeré katastrofické scénáře o ekonomickém kolapsu a občanské válce po nastolení vlády většiny se nepotvrdily, naopak se ukázalo, že „v jihoafrické společnosti je konflikt uvnitř černošské části populace a konflikt uvnitř bělošské části populace silnější, než je konflikt mezi černošskou a bělošskou částí populace“ (Adam et al. 1997: 46). V posledních volbách v roce 2004 FF (nyní pod názvem Vryheids Front Plus/Freedom Front Plus) velice nepatrně posílila,

ale stejně jako po předchozích volbách ji i v současné době v parlamentu zastupují pouze tři poslanci.

(% hlasů pro FF)	1994	1999	2004
Eastern Cape	0.790	0.330	0.260
Free State	6.000	2.110	2.500
Gauteng	6.200	1.250	1.340
KwaZulu	0.500	0.230	0.280
Limpopo	2.200	0.650	0.600
Mpumalanga	5.700	1.700	1.240
North Cape	6.000	1.660	1.550
Northwest	4.600	1.380	1.320
Western Cape	2.040	0.400	0.620
celostátní	2.200	0.800	0.900

Protože se strana důsledně staví za práva kolektivních menšin a jediné možné řešení k jejich realizaci vidí v „co nejrozsáhlejší autonomii, nejlépe v podobě vzniku (kon)federace, či dokonce vyhlášení samostatného afrikánského státu“ (Řehák 2004: 75), dokáže svým programem přitáhnout určitý segment afrikánské populace a získat tak parlamentní zastoupení. Dogmatický separatismus však dnes již podporuje pouze velmi malá skupina Afrikánců a lze proto předpokládat, že se i nadále bude volební zisk této strany pohybovat kolem jednoho procenta hlasů.

V Jihoafrické republice se po prvních parlamentních volbách vyvinul stranický systém do stejné podoby jako v apartheidním státě: systém je sice pluralitní a volby jsou soutěží konkurujících si stran, jedné z nich se však podařilo dosáhnout několika volebních vítězství po sobě. Skutečná a otevřená opozice sice existuje, ale nedochází k alternaci u moci a politický systém je ovládán touto jedinou dominantní stranou. Jednotliví autoři (Novák 1997, Fiala a Strmiska 1998) se mírně liší v detailech tohoto systému, například v otázce, zda dominantní strana musí ve volbách získat absolutní většinu hlasů a následně sestavit pouze jednobarevnou vládu. V případě Jihoafrické republiky Africký národní kongres po volbách v roce 2004 disponuje obojím, v devadesátých letech však absolutní většinu nezískal a také nebyl jedinou vládní stranou (po roce 1994 vládl spolu s Národní stranou a stranou Inkatha), přesto vládní agenda byla výrazně určována právě touto vítěznou stranou. V současné době již ANC je dominantní stranou podle všech definic a lze předpokládat, že tato jeho pozice se bude spíše posilovat než oslabovat. Opozice může svobodně existovat, ale její možnosti v politické aréně jsou výrazně omezeny. V jihoafrickém parlamentu je zastoupeno dvanáct politických stran, z nichž ovšem devět má pouze jednociferný počet poslanců z celkových čtyř set. Inkatha s dvaceti osmi poslanci je výrazně regionálně zaměřena, jedinou reálnou opozicí vládnímu ANC je tak Demokratická aliance s padesáti poslanci. Fronta svobody plus (VF+) s podporou kolem jednoho procenta voličů sice bude mít při stávajícím volebním systému zajištěno parlamentní zastoupení, ale natolik bezvýznamné, že myšlenka Volkstaatu je v současné Jihoafrické republice pouze utopismem.

Vedle FF+, jediné afrikánské politické strany účastníci se celostátních voleb, existuje i řada dalších stran a organizací, které usilují o nezávislý afrikánský stát, většina z nich však působí

mimo zákon. Nejznámějším z nich je již zmíněné Afrikánské hnutí odporu (AWB), které sice po roce 1994 zaznamenalo zřetelný úbytek členstva, ale stále se těší výrazné podpoře ultrapravicových Afrikánců a má kolem 70 000 členů (Emmert 2002:30). Hnutí má propracovanou a efektivní strukturu včetně vlastních ozbrojených sil, které se občas prezentují ozbrojenými útoky a jsou proto terčem stálého zájmu jihoafrických úřadů.

Zvláštní vývoj v post-apartheidní éře prodělala Konzervativní strana. Od konce 80. let byla hlavním politickým představitelem afrikánského nacionalismu, po vzniku Fronty svobody však byla odsunuta do pozadí. Radikální pravice jí vyčítala účast při jednáních a zůstala věrna antisystémovým seskupením typu AWB nebo HNP, umírněná pravice vyjádřila své preference ve volbách, jichž se KP nezúčastnila. Pokud chtěla strana získat zpět svou někdejší podporu, nezbylo jí, než se také zúčastnit voleb. Vedle místních voleb v letech 1995–96 se zúčastnila parlamentních a regionálních voleb v roce 1999, nikoliv ovšem pod hlavičkou KP, ale jako *Hnutí afrikánské jednoty* (AEB, Afrikaner Eensheid Beweging, lídrem Cassie Aucamp). V parlamentních volbách však strana získala pouze 0,3 % hlasů a jediný poslanecký mandát, podobných výsledků dosáhla také v regionálních volbách. Dnes již AEB není registrováno jako povolená politická strana a voleb v roce 2004 se nezúčastnilo.

Z dalších hnutí a stran uveďme například *Hnutí za naši budoucnost* (Aksie Eie Toekoms), *Cesta afrikánského lidu* (Afrikaner Volkswag), *Bojovníci búrského národa*, *Búrská síla*, *Búrská akce svobody*, *Strana búrského státu* (Boerestaat Party) nebo již z dob apartheidu přežívající stranu HNP, která celé období po zavraždění Verwoerda charakterizuje jako „zradu Národní strany na afrikánském národě“ a současnou vládu viní z „cíleného útoku proti afrikánské kultuře a jazyku“ (HNP 1996) (podobný názor sdílejí i ostatní ultrapravicová seskupení).

7. Závěr

První polovina 80. let a s ní spojené politické reformy vlády PW Bothy vyvolaly ostrý odpor v řadách ultrakonzervativní pravice. Výsledkem byla silící pozice Obrozené Národní strany na přelomu 70. a 80. let, vznik a výrazný politický úspěch Konzervativní strany v druhé polovině 80. let nebo zvýšená aktivita mnoha afrikánských organizací v téže době. Z vnitřních i vnějších příčin však začal být na přelomu 80. a 90. let režim apartheidu neudržitelný, a tuto skutečnost si začalo uvědomovat i stále více Afrikánců. I proto se de Klerkovi dostalo v referendu takové podpory pro pokračování reforem a jednání. Na druhé straně však zůstávala stále dosti početná skupina Afrikánců, kteří jakékoliv reformy a jednání s ANC odmítali – ostatně referendum bylo vyhlášeno právě z důvodu nečekaného úspěchu Konzervativní strany v doplňkových volbách. Přílišná roztržičnost pravice a neschopnost koordinovat vzájemně své akce však po neúspěchu útoku v Mmabathu vedla k rozpadu obou integračních uskupení, Afrikánské lidové fronty i Aliance svobody. Řada představitelů pravice se odklonila od myšlenky dosáhnout vzniku Volkstaatu silou a založila novou politickou stranu Fronta svobody (dnes Fronta svobody plus), která se jako jediný zástupce pravice voleb zúčastnila. Její dvouprocentní výsledek však zůstal daleko za očekáváním a ukázal, že dogmatický separatismus zastává skutečně již jen nepočetná skupina ultrakonzervativních Afrikánců. Vzhledem k tomu, že v následujících letech nenastal ani ekonomický kolaps, ani občanská válka, snížila se podpora FF v dalších volbách na pouhé necelé jedno procento, které si udržela i ve

volbách v roce 2004. Volební výsledek Konzervativní strany přeměněné v Hnutí afrikánské jednoty byl v roce 1999 také mizivý, v desetinách procenta. Možnou hrozbou do budoucna zůstávají ilegální ultrapravicové spolky, především vlastními milicemi vybavené Afrikánské hnutí odporu, proti němuž se však vládě zatím daří zasahovat. Závěrem lze říci, že hrozba afrikánského nacionalismu je výrazně nižší, než byla v nejistém období demokratizace, nicméně stále existuje. „Výrazné zlepšení hospodářské a bezpečnostní situace a zajištění dalšího ekonomického rozvoje [však] může nacionalistické tendence v ANC i v afrikánské komunitě účinně utlumit a národním otázkám [ještě více] ubrat na významu“ (Emmert 2002:31).

Poznámky:

1. Búrové je označení pro potomky holandských, francouzských a též německých přistěhovalců, které pochází z holandského slova boer, tj. sedlák, rolník. Jazykem Búrů je kreolizovaná holandština, která postupným vývojem ztratila flexi a absorbovala anglické či francouzské jazykové prvky. Pro tento jazyk se vžil název afrikánština (afrikaans), od něž je odvozen alternativní etnonym Búrů, Afrikánci (Afrikaners). Dnes se používá převážně druhého pojmu a od něj odvozeného adjektiva afrikánský.
2. Apartheid – afrikánsky „oddělení“.
3. Slovo bantustan je spojením etnonymu Bantu a perské koncovky -stan („stát“). Termín bantustan byl užíván převážně odpůrci v pejorativním smyslu, jihoafrická vláda užívala oficiálního termínu domovina (homeland).
4. Celkem jihoafrická vláda vytvořila deset bantustanů: Transkei (etnický Xhosa), Ciskei (Xhosa), Bophutatswana (Tasana), Lebowa (Pedi), Ndebele (Ndebele), Gazankulu (Shangaan), Venda (Venda), KaNgwane (Swazi), Qwa-Qwa (Sotho), KwaZulu (Zulu). Čtyři z nich později přijaly jihoafrickou vládou nabízenou nezávislost (1975 Transkei, 1977 Bophutatswana, 1979 Venda, 1981 Ciskei), kterou však nikdy jiný neuznal.
5. Nový jihoafrický prezident Thabo Mbeki po svém nástupu do funkce v roce 1999 tento orgán zrušil.

Literatura:

- Adam, Heribert, Slabbert van Zyl, Frederik a Moodley, Kogila. 1997. *Comrades in business. Post-liberation politics in South Africa*. Cape Town: Tafelberg Publishers.
- Adler, Glenn a Webster, Eddie. 1995. „Challenging transition theory: The labor movement, radical reform and transition to democracy in South Africa.“ *Politics and Society* 23, 1, 75–106.
- Alexander, Neville. 2004. *Ten years after apartheid: The state of nation-building in South Africa*. Příspěvek z konference „States, borders and nations: Negotiating citizenship in Africa.“ Edinburgh, 19.–20. května 2004.
- Election World. 2005. (<http://www.electionworld.org>, naposledy navštíveno 2005-06-18).
- Emmert, František. 2002. „Jižní Afrika: Získají Afrikánci vlastní stát?“ *Mezinárodní politika* 26, 2, 28–31.
- Fiala, Petr a Strmiska, Maxmilián. 1998. *Teorie politických stran*. Brno: Barrister & Principal.
- Giliomee, Hermann a Schlemmer, Lawrence. 1991. *From apartheid to nation-building*. Cape Town: Oxford University Press.
- Giliomee, Hermann, Schlemmer, Lawrence a Hauptfleisch, Sarita. 1994. *The bold experiment. South Africa's new democracy*. Halfway House: Southern Book Publishers.

- HNP. 1996. *The challenge to the Afrikaner nation and the role of the HNP as the representative of Afrikaner nationalism* (<http://www.hnp.org.za/English/challeng/challeng.htm>, naposledy navštíveno 2005-05-12).
- Hulec, Otakar. 1997. *Dějiny Jižní Afriky*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Johnson, R. W. a Schlemmer, Lawrence. 1996. *Launching democracy in South Africa. The first open election, April 1994*. New Haven/London: Yale University Press.
- Jung, Courtney a Shapiro, Ian. 1995. „South Africa's negotiated transition: Democracy, opposition and the new constitutional order.“ *Politics and Society* 23, 3, 269–308.
- Lukášek, Libor. 1999. „Historie a současnost Jihoafrické republiky – od apartheidu k demokracii.“ *Mezinárodní vztahy* 34, 2, 101–106.
- Nerad, Filip. 2004. *Búrská válka*. Praha: Aleš Skřivan ml.
- Novák, Miroslav. 1997. *Systémy politických stran*. Praha: SLON.
- Novotná, Hana. 2004. „Kulturní pluralismus v nové Jižní Africe.“ In: *Afrika: Dvojnáčné jaro 1994*. Ed. Onderka, Pavel. Moravská Třebová: Aegyptus, 78–86.
- Nugent, Paul. 2004. *Africa since independence*. Basingtoke: Palgrave Macmillan.
- O'Meara, Dan. 1996. *Forty lost years*. Randburg: Ravan Press.
- Pátek, Jaroslav. 1984. *Jihoafrická republika*. Praha: Svoboda.
- Ross, Robert. 2000. *A concise history of South Africa*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Řehák, Vilém. 2004. „Třetí Jihoafrické všerasové volby.“ In: *Afrika: Dvojnáčné jaro 1994*. Ed. Onderka, Pavel. Moravská Třebová: Aegyptus, 68–77.
- Saunders, Christopher. 2003. „South Africa: Recent history.“ *Regional surveys of the world – Africa south of Sahara*. London: Europa Publications.
- Shapiro, Ian. 1993. „Democratic innovation: South Africa in comparative context.“ *World politics* 46, 1, 121–150.
- Skalník, Petr. 2004. „Politická kultura v postkoloniální Africe.“ In: *Afrika: Dvojnáčné jaro 1994*. Ed. Onderka, Pavel. Moravská Třebová: Aegyptus, 113–124.
- Theissen, Gunnar. *Between acknowledgement and ignorance: How white South Africans have dealt with the apartheid past* (<http://www.csvr.org.za/papers/papgt6.htm>, naposledy navštíveno 2005-05-12).
- Thompson, Leonard. 1995. *A history of South Africa*. New Haven/London: Yale University Press.
- Zille, Helen. 1988. „The right wing in South African politics.“ In: *A future south Africa. Visions, strategies and realities*. Eds. Berger, Peter a Godsell, Bobby. Boulder-San Francisco-London: Westview Press.